

KONRAD SUTARSKI

A költő küldetése – egykor és ma

Azt gondolhatnánk, hogy a XIX. századi költészet, a romantika kivételes korszak volt az irodalom történetében. Akkor alkották meg a küldetés fogalmát, amely küldetésnek a költő a hordozója, és amelyet – alkotásaival és személyiségével – ő juttat kifejezésre.

A cselekvések motorja az ember szabadságának és a másik ember szeretetének eszméjét védő szellem lett, valamint a korabeli – akkor még természetes, mert az emberiség természetes jogaival megegyező – liberális eszme, amely a társadalmi szolidaritást, az elnyomott népek függetlenségét, sőt: az általános emberi szolidaritást védte, jöllehet akkor még inkább csak az európai kontinensre szorítkozva. A költő esetében ez azt jelentette, hogy harcba kell szállnia – akár egyedül is – az emberi jogokért, a közösség javáért. A költő mintegy a nemzet, sőt: az emberiség szellemi vezére lett, aki megmutatja a közösségi cselekvések irányát, és ilyen vezérnek kezdték őt tartani a közösségek, a népek. Kultusza lett a próféta-költőnek, az ihletett látnoknak, aki alkotóereje és tudása révén vagy a „titkos ügyekbe” történő behatolás különleges képességével egyedül tudja ezt a vezető szerepet betölteni.

A költő tevékenységének és sajátos szerepének általános elismeréséhez szükséges társadalmi-politikai feltételek azok a politikai megrázkódtatások voltak, amelyek Európát a XVIII. század végétől gyötörték, és ismétlődtek a XIX. század első felében – egyfelől mint a társadalmi egyenlőtlenségek és az ezekhez kapcsolódó abszolutisztikus hatalom megszüntetésére irányuló törekvések, másfelől mint a függetlenségüket visszaszerezni akaró nemzetek erőfeszítései. A megrázkódtatások kezdetének kontinentális méretekben azt a nagy francia forradalmat tartják (1789–1799), amely (1793-tól) a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” jelszavát hangoztatta. Lengyelországban ettől függetlenül az államiság elvesztése (1795) vált a kezdő dátummá, a magyar területeken pedig a legnagyobb függetlenségi harcokat (1848–1849) megelőző időszak. A napóleoni háborúkat lezáró Bécsi Kongresszus (1815) után látszólagos béke köszöntött be Európában alig fél évtizedre. Az 1820-as esztendő új

társadalmi törekvések kezdetét jelenti – lázadások és forradalmak Spanyolországban, a Nápoly–Szicíliai Kettős Királyságban, Portugáliában, Szardínián, valamint a tíz évig tartó, török uralom elleni harcot folytató Görögországban (1821–1830) – ez utóbbi harcok a függetlenség visszaszerzésével végződtek. A nagy nyugtalanság következő hulláma az 1830–1831-es esztendőkre esik. A forrongás akkor kiterjedt Franciaországra, Belgiumra, az Appennini-félszigetre, ugyanakkor az Oroszország által megszállt Lengyelországban, Litvániában és Ruszöldön (ezek 1795-ig közös államot alkottak) kitört a novemberi felkelés (1830–1831). A forradalmi lendület harmadik, legnagyobb hullámát a „Népek tavasza” (1848–1849) eseményei jelentették: újabb forradalom Franciaországban, a német és olasz tartományokban, Magyarországon a már említett nagy Habsburg-ellenes nemzeti felkelés, függetlenségi mozgalmak a poroszok és Ausztria által megszállt lengyel területeken.

Ilyen történelmi körülmények között alkottak Nagy-Britannia zseniális költői: George Byron, Percy Bysshe Shelley, John Keats; Franciaországban Alphonse de Lamartine; a németeknél Heinrich Heine; Oroszországban Alekszandr Puskin, Mihail Lermontov. Megjelentek lengyel költőóriások is: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zbigniew Krasiński; nagy magyar költők: Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor; a görög Dionisios Solomós, hogy csak a legsokatmondóbb és általánosan ismert nevekből említsünk néhányat. E költők, átítva az akkor még haladó liberalizmus eszméivel, elkötelezték magukat az alacsonyabb társadalmi rétegek, népek, az emberi nem jobb sorsáért vívott harc mellett.

Legjellemzőbb előfutárunk talán a görög lírikus, Rigas Velestinlis Fereos (1758–1798), az első preromantikus mártírköltő volt, aki életét adta hazája felszabadításáért. Osztrák rendőrök fogták el, átadták őt a törököknek, s ott, az oszmán állam területén megfojtással történő kivégzésre ítélték. A *Marseillaise* mintájára írt *Thurios* című, a görög népet a nemzeti szabadság kivívására felszólító dala így kezdődik: „Még meddig fogunk sziklás szorosokban tengődni / Mi, suhanc magányosok? / Akár oroszlánok – hegyek lejtőin, szeles csúcsain? / Meddig?! Barlangokban és erdők sűrűjében rejtőzni... / Meddig?! Távol társainktól, akik fogolytáborokban dideregnek / Testvéreink, szüleink, hazánk, gyermekeink, / Barátaink és álmaink elvesztése után?” (Fordítás: Wanda Amarantidou szövege nyomán.)

A különlegesség, szokatlanság, a tragikus vég légköre jellemezte számos – többek között a fentebb említett – romantikus költő életét.

Byron (1788–1824) a Görögország függetlenségéért folyó harc támogatásának szentelte magát. Nem esett el harc közben, de azon a földön halt meg fiatalon, harminchat évesen maláriában – az oly jellegzetes – Meszolongi településen a Peloponnészoszon, amely a görög nép vitézségének és hazafias önfeláldozásának szimbóluma.

A Magyarország függetlenségéért folyó harcok közben vesztette életét (bár holttestét nem találták meg) Petőfi Sándor (1823–1849), Bem tábornok adjutánsa alig huszonhat éves korában. *Nemzeti dal* című versének szavai szerepet játszottak – közel másfél évvel korábban – az akkor kezdődő magyar felkelés kirobbantásában: „Talpra magyar, hí a haza! / Itt az idő, most vagy soha! / Rabok legyünk vagy szabadok? / Ez a kérdés, válasszatok! / A magyarok istenére / Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!”

Sokan voltak olyanok is, akik szintén fiatalon hunytak el, de nem az új társadalmi vagy nemzeti ideálok nevében vívott harc közben. Puskin és Lermontov párbajban haltak meg, Shelley a Ligur-tenger hullámaiban, az olasz partoknál, John Keats szintén hazájától távol, Rómában, de ő tüdőbajban. Ezek a korai, időnap előtti halálok szintén a mítosz elemeivé váltak.

Az orosz cárizmus már ifjú korában büntette Adam Mickiewiczet (1798–1855), aki társszervezője volt Wilnában (Vilnius) a Filomaták nevű lengyel hazafias ifjúsági szervezetnek. Mickiewiczet először néhány hónapos börtönre ítélték (1823), aztán oroszországi száműzetésre. 1829-től Nyugat-Európában élt (Drezdában, főleg pedig Párizsban). A „Népek tavasza” idején megalakította az olaszországi lengyel légiót, közvetlenül halála előtt – a krími háború idején – pedig Törökországban lengyel egységeket szervezett (1855). Mickiewicz ezen kívül a lengyel messianizmus víziójának hordozója is volt, olyan ország mítoszáé, amely ugyan rabságban élt, ám Krisztushoz hasonlóan, szenvedések után halottaiból feltámad, és dicsőségben újjászületik.

Az itt felsorolt példákat a *pars pro toto* elve alapján mutattuk be azzal a céllal, hogy bizonyítsák: milyen csodásan, bár gyakran kegyetlenül alakult a költők sorsa a XIX. századi Európa forrongó időszakában, erősítve a költő jelentőségének társadalmi elfogadását

mint olyan személyiségét, aki arra hivatott, hogy megmutassa nemzetének és a világnak a haladás irányát a lelkiismeretet felrázó műveivel, valamint zaklatott életével.

A XIX. század utolsó évtizedei, valamint a XX. század kezdete elfordultak az egyéniség jelentőségének és szerepének spontán és érzelmi értelmezésétől, amely egyéniség a maga tehetségével hatást gyakorolhat a társadalmi mozgalmak lefolyására, a nemzetek, az emberiség sorsának alakulására. Úgy tetszett, hogy a költő küldetéséről kialakult elképzelések feledésbe merültek, már csak irodalomtörténeti kutatások tárgyává váltak.

Csakhogy nem így történt.

A XX. század tanúskodik erről. Az I. világháború vége felé (1917) a Szovjetunióvá átkeresztelt Oroszországban létrejött és hamarosan megmutatta brutális erejét a totalitárius kommunista rendszer. Rövidesen utána Németországban keletkezett egy másik totalitárius rendszer, a náciizmus (1933-tól). E két ország robbantotta ki a II. világháborút, amelynek során szinte egész Európa az uralmuk alá került. A náci Németország meghódította a közép- és nyugat-európai országok többségét, és jelentős részben ott is maradt 1945-ben bekövetkezett katonai és politikai vereségéig. A Szovjetunió, amely a II. világháború kitörése előtt a hitleri Németország szövetségese volt (1939-ben, különösen a Molotov–Ribbentrop-egyezmény alapján), 1941-től viszont a legnagyobb ellensége lett, a II. világháború utolsó szakaszában kiterjesztette uralmát Kelet-Közép-Európa szinte minden országára, és gyilkos szorításban tartotta azokat egészen a bukásig, amely csak 1989–1991-ben következett be.

A terror és az emberi élet semmibe vétele azokban az országokban, amelyekben a kommunista és náci rezsim született és hatalomra jutott, s azokban is, amelyeket megszállt, tiltakozásokat, nem egyszer pedig fizikai ellenállást váltott ki saját társadalmuk bizonyos csoportjaiból, elsősorban pedig a megszállt nemzetek egészében – hogy példaként a II. világháborús hatalmas lengyel és jugoszláv németellenes partizánmozgalmat említsem, később az állandó szovjetellenes forrongásokat Lengyelországban (1956-tól az 1989-ben visszaszerzett teljes függetlenségig), vagy a magyarországi 1956-os nagy antikommunista felkelést. Az embertelen állapot a szóban forgó időszakban mindvégig szembehelyezkedő reakciókat váltott ki az irodalom képviselőiből. Ezért ítélték már a két háború között hosszú évekig tartó hallgatásra a Szov-

jetunióban Anna Ahmatovát (1889–1966). Oszip Mandelstamot (1891–1938) államellenes verseiért előbb (1933-ban) távoli vidékekre, majd az egyik kolimai lágerbe száműzték, de oda már nem jutott el, mert a kimerültségtől meghalt. Íme, egy 1933 novemberében keletkezett, a költő közvetlen halálát okozó Sztálin és a szovjet kommunizmus ellen írt cím nélküli verse: „Itt élünk, talpunk alatt nem érezvén a földet, / Még tíz lépésről sem hallani, mit suttogunk, / Miközben félszavainkban, félbeszélgetéseinkben / A Kreml Hegyi Ember árnyéka rémít. / Kukacujjait kalapácsköllé szorítja, / Szájából mázsás teherként hullnak alá a szavak... / Míg felcsusszan csótányi bajusza, / S csizmaszára napként felragyog... / Körülötte nyeszlettnyakú főemberek / Patkó alakban sorakozó söpredéke mulattatja ökelmét / [...] / Az egyik sírdogál, a másik bőfög, a harmadik brekeg, / Ókegyelme pedig lökdösi s átkozza őket. / És ukáz ukáz után érkezik – patkóban... / Valakinek pofont oszt, valakit nyakon csap, valakit hasba, s valakit fejbe vág... / Mézként csepeg minden új halál / A széles oszét kebelre.”

Még sok évvel az emberiség – Hitler mellett – legkegyetlenebb zsarnokának, Sztálinnak a halála (1953) után is megtörtént, hogy az egyik legjelentősebb orosz költőt, Joszif Brodskijt (1940–1996) üldözte a szovjet hatalom: megfosztották állampolgárságától (1972), és emigrációba kényszerítették. Többé-kevésbé ugyanekkor írt korunk egyik legkiválóbb brit költője, Geoffrey Hill egy megragadó verset Mandelstamnak és a kommunizmus más áldozatainak emlékére (amely címében – *Tristia: 1891–1938* – a nagy orosz költő 1922-ben publikált nagyszerű verseskötetére utal): „Drága barátom, jobb szerettem volna, ha Ők, és nem te feküdnél itt. / De lám: halottjaink a kiszabott évekhez görcsösen ragaszkodnak. / Én pedig megint elkéstem. Megint lekéstem / A sortüzeket, a porfergeteget és le a szemtelen sírást. / Képmások uralják a pusztaságot – / Nézd... a síkságon már csak romokat látni... / Egy, két ember nézegeti égre nyújtott kezeit; többen / Ennivaló után kutatnak az útszéli gizgazok közt. // A bajok nem kímélnek senkit... / Minket már nem fog érinteni, bár még ott van / A tökéletes, de telhetetlen nyári égbolt – / Lám, lakomázik e mindenség fölött, mígnem önnön végzetét el nem éri.”

Hitler hatalomra jutásakor a németeknek nem voltak kiemelkedő költői, akik intellektusuk és korábban elért népszerűségük erejével rámutathattak volna

a növekvő veszélyre, és erőfeszítéseket tehettek volna a szembenállásra. Rainer Maria Rilke már nem élt, Stefan Georg pedig haldoklott (1933-ban halt meg). A feladat olyan irodalmárookra hárult, akik jellemzően más műfajokat műveltek, mint például a regényíró Thomas Mann vagy a drámaíró Bertold Brecht, akiket állásfoglalásuk később emigrációba kényszerített.

Jelentős volt a költők ellenállása egy sor leigázott országban is. Magyarországon életét áldozta Radnóti Miklós (1909–1944), akit a nácik és magyar szövetségeseik, a nyilaskeresztesek gyilkoltak meg, mint ahogy korábban a spanyol polgárháborúban (1936–1939) ugyancsak fiatalon vált áldozattá Federico Garcia Lorca (1898–1936), akit a falangisták öltek meg, művei pedig indexre kerültek Franco tábornok fasisztoid államában. A II. világháború idején a lengyel költők, akik az eltiport országukból emigráltak, kintől hazafias versekkel lelkesítettek, mint például Julian Tuwim *Lengyel virágok* című költeményével. Az országban maradtak közül a Honi Hadsereg partizánmozgalmában harcolt a háború után megmaradó verseivel jelentkező Tadeusz Rózewicz, és ott voltak a jövő nagy ígéretének számító ifjú költők: Krzysztof Kamil Baczyński és Tadeusz Gajcy, akik a németekkel vívott fegyveres harcban, a varsói felkelésben estek el (1944). Lelki társuknak tekinthetjük a németek által megszállt Franciaországban René Char partizánosztág-parancsnokot is az ottani ellenállási mozgalomból.

A náciizmus mint totalitárius hatalmi rendszer tizenkét évig létezett. Sokkal tovább volt hatalmon és tartott politikai függőségben országokat és nemzeteket a Szovjetunió kommunista rendszere: 1917-től számítva a II. világháború befejezése után még negyvenöt évig. Ezért volt erőteljesebb és tartósabb az irodalom művelőinek antikommunista ellenállása. A Szovjetunióban több évvel Sztálin halála után is csak illegálisan, titokban adták kézről kézre az olyan költeményeket, mint Alekszandr Tyimofejevskij 1960-ban alkotott cím nélküli verse: „Az idő jele ma a hallgatás... / Hatalmas folyók folytonos törpülése... / A kétségbeesés éjjeli pusztasága... / Szívügyeink leegyszerűsítése, / Mintha értéküket vesztett néma szavak lennének... / Hol vannak az ébresztő csöngetések?! / Nem bírták volna mellőztetésüket? / Az idő jele ma a hallgatás... / Az idő jele ma Hallgatás... / [...] / A gondolat azonban – akár a hal – jeget tör: / És tör hol előre, hol oldalt, hol pedig körmenetben... / Mert az élő víz csendes énekét / A jég fala mindenkor

bilincsbe szorítja... / Ma hazugság a hallható gondolat... / Az idő jele ma Hallgatás.”

Hasonló példákkal szolgáltak más szovjet írók is – a már említettek kivül főleg Borisz Paszternak és Alekszandr Szolzsenyicin, valamint a szovjet függőségben élő népek hazai és emigráns költői, prózaírói, mint a lengyel Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Gustaw Herling-Grudziński, vagy az 1956-ban a kommunista bódulattól megszabadult Wiktor Woroszlowski; mint a magyar Márai Sándor, Illyés Gyula, Csoóri Sándor, a csehek közül Václav Havel, Bohumil Hrabal, Ludvik Vaculik.

Az a radikális különbség, amely a győztes nagyhatalmak – Szovjetunió, USA, valamint Nagy-Britannia – által felosztott társadalmak és országok helyzetében bekövetkezett (mint ismeretes, 1943-ban Teheránban, 1944-ben pedig Jaltában két befolyási övezet jött létre: a szovjet kommunista igában maradt Kelet-Európa és a szabad, demokratikus Nyugat-Európa), különbséget jelentett az irodalom művelőinek szellemi feladataiban is. Hogy ez a különbség milyen abszurd szituációkhoz vezetett, legkönnyebben anekdotikus formában fejezhető ki, ahogyan a már említett Csoóri Sándor mesélte nekem. A hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján francia írók látogattak Magyarországra, s amikor néhány, a kommunista rendszerrel szembenálló magyar íróval találkoztak, egyikük szomorú hangon így szólt: „nektek – magyar íróknak – itt jobb a helyzetetek”. „Hogyhogy?” – hördültek fel a magyarok, akik a kormány megbízottjainak állandó ellenőrzése alatt álltak, és szilenciumra voltak ítélve. „Csakhogy – érvelt a francia író – ily módon a hatalom azt mutatja, hogy számon tart benneteket – velünk ugyanis most senki sem törődik, senkinek nincs ránk szüksége.”

A kommunizmus bukása után sokan azt gondolták, hogy a költő, az író harca – a népek jobb jövőjéért – véget ér Európa középső és keleti részében is; hogy a költő társadalmi küldetése itt is értelmét veszti – ahogyan az korábban a kontinens nyugati részén történt –, mert az elnyomó zsarnok megszűnt

létezni, és egész Európa számára (vagy talán az egész világ számára) elkezdődik a boldog, a demokrácia biztosította humanizmussal teli korszak.

A valóság ennek épp az ellenkezője.

Egy harmadik totalitárius rendszer jelent meg, és fokozza tevékenységét – a globalizmus, amelyet egy nemzetközi gazdasági-pénzügyi elit irányít, s arra törekszik, hogy hatalmába kerítse az eddigi Európát, maga alá rendelje, miként a világ többi részét, függővé tegye gazdaságilag, elsekélyesítse eddigi kultúráját egy új, látványos, de szellemileg idegen tömegkultúra révén, relativizálja erkölcsi alapelveit, végül pedig összekeverje egészen más hitű és kultúrájú népekkel. Ehhez a támadáshoz kapcsolódik a globalizmus által kihasznált, szintén Európába hatoló – látszólag ugyan fegyverhasználat nélkül, de tömegesen özőnlő – harcoló iszlám. A globalista nyomásnak jól jön Afrika és Ázsia túlnépesedése és az éhínség, jóllehet a legfejlettebb országokban összegyűlt óriási nemzetközi tőkének a világméretű gondok megszüntetésében, nem pedig azok növelésében kellene szerepet játszania. Az egyre növekvő fenyegetettség, amely azzal a veszéllyel jár, hogy megsemmisíti a hagyományos, görög–római és keresztény alapokon nyugvó európai civilizációt, megköveteli a szembe helyezkedést, s az európai kultúrán nevelkedett népek számára ezt teszi napjaink legfontosabb feladatául. Ez a feladat, napjaink küldetése – szemben a XIX. század romantikus nézeteivel – nemcsak a költőket, írókat érinti, hanem az európai nemzetek egész intellektuális vezető rétegét, mivel minden társadalomban megnövekedett az értelmiségi réteg. Ettől függetlenül az íróknak, költőknek részt kell venniük ezekben a küzdelmekben, földrészünk civilizációs és erkölcsi értékeinek élen járó védelmezői között, mivel művészi kifejezőeszközeik segítségével talán ők tudnak a legeredményesebben hatni az emberek gondolkodására és érzelmeire.

Fordította: Szenyán Erzsébet
A verseket fordította: Bágyoni Szabó István